

اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی

سال هشتم، شماره دوم، پیاپی ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ (ص ۷-۲۵)

مدل مفهومی انگیزش-پیشرفت در منابع اسلامی

The Conceptual Model of the Achievement Motivation in the Islamic Sources

✉ سید علی اشرف‌زاده / دانشجوی دکتری روانشناسی، گروه قرآن و روان‌شناسی، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

دکتر محمد صادق شجاعی / استادیار روان‌شناسی جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

Seyyed ali Ashrafzadeh / PHD student of Psychology, Quran and Psychology Department, ALMustafa International University, Qom, Iran. ir.s.a.a2410@gmail.com

Mohammad Sadeq Shujaie / Assistant Professor, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.

Abstract

This study aimed to obtain the components of the achievement motivation in the Islamic sources. The method of the study was 'the qualitative analysis of the content of the religious texts', which was applied to understand and deduce the psychological teachings derived from the Islamic sources (Shoja'i, 2020). For this purpose, in the first step of this study, the concepts and statements related to the achievement motivation in the Islamic sources were investigated and collected. In the second step, the collected concepts and statements were studied using the principles of text preprocessing such as synonymy, polysemy, and semantic fields. In the last step, five components of the achievement motivation were identified: 'desire to be front', 'utilitarianism', 'probability of success', 'strength of motivation', and 'the perceived moral support'. Then, in order to examine the content-related validity, their components and documentations through a survey form were offered to 13 religious and psychological experts, and

چکیده

پژوهش حاضر با هدف دستیابی به مدل مفهومی انگیزش-پیشرفت در منابع اسلامی، صورت گرفته است. روش به کار رفته در این پژوهش، «تحلیل کیفی محتوای متون دینی» بود که برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از منابع اسلامی کاربرد دارد. بدین منظور ابتدا مفاهیم و گزاره‌های مرتبط با انگیزش-پیشرفت در منابع اسلامی بررسی و گردآوری شد. در مرحله بعد، مفاهیم و گزاره‌های گردآوری شده با استفاده از اصول پیش‌پردازش متن، مانند هم‌معنایی، چندمعنایی و حوزه‌معنایی مورد بررسی قرار گرفت به منظور بررسی روایی محتوایی، مؤلفه‌ها و مستندات مربوطه در اختیار ۱۳ نفر از کارشناسان قرار گرفت و نظر ایشان در مورد برداشت‌های انجام شده در یک مقیاس چهار درجه‌ای از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم مشخص شد و نظر کارشناسان نیز بررسی و یافته‌ها با ۰/۸۵ درصد تأیید

they were asked to comment, by using an four-point agree, disagree scale from 'I strongly agree' to 'I strongly disagree', on the derived conceptions from the obtained documentations and conceptual components for the achievement motivation. The comments of the experts were confirmed with accuracy more than 0.85%.

Keywords: motivation, the achievement motivation, content-related validity, Islamic sources, Islamic Psychology.

شد. طبق نتایج به دست آمده ۵ مؤلفه برای انگیزش-پیشرفت شناسایی شد که شامل «میل به پیشتازی»، «فایده‌نگری»، «احتمال موفقیت»، «نیرومندی انگیزه» و «حمایت معنوی ادراک شده» است.

کلیدواژه‌ها: انگیزش، انگیزش-پیشرفت، میل به پیشتازی، احتمال موفقیت، مدل مفهومی، منابع اسلامی.

مقدمه

انگیزش یکی از موضوعات مهم و اساسی در روان‌شناسی است. موضوع انگیزش، بررسی علل رفتار است. از این رو، انگیزش به عامل نیرودهنده، هدایت‌کننده و نگه‌دارنده رفتار تعریف شده است (ریو، ۲۰۱۸، ص ۷). از نظر قلمرو معنایی، انگیزش عوامل و فرایندهای گوناگونی از جمله نیازها، باورها، اهداف، کشاننده‌ها، محرک‌ها و روابط میان آنها را در برمی‌گیرد (هوی و میسکل، ۲، ۲۰۰۸).

یکی از محورهای مهم بحث انگیزش را، انگیزش-پیشرفت تشکیل می‌دهد (آلدرمن^۳، ۲۰۱۳). از نظر مک‌کلند و همکاران^۴ (۱۹۵۳)، انگیزش-پیشرفت، عبارت است از میل به انجام دادن خوب کارها در مقایسه با معیار برتری، با توجه به تفاوت افراد در شدت نیاز به پیشرفت، با فرض وجود یک نیاز مخالف که همان نیاز پرهیز از شکست است. طبق تعریف ویلدر^۵ (۱۹۸۹) انگیزش-پیشرفت عبارت است از میل، اشتیاق، تلاش و کوششی که افراد برای رسیدن به هدف یا تسلط بر امور، افراد یا اندیشه‌ها و نیز دستیابی به یک معیار متعالی، از خود نشان می‌دهند.

با توجه به اهمیت انگیزش-پیشرفت، برخی محققان سعی کرده‌اند زمینه‌ها و مؤلفه‌های انگیزش-پیشرفت را مورد مطالعه قرار دهند. تحقیقات مختلف نشان داده

1. Reeve, J.

2. Hoy, W.k. & Miskel, C.G.

3. Alderman, M. K.

4. McClelland, D. C, Atkinson. J. W., Clark, R. A., & Lowell, E. L.

5. Vilder.

است که انگیزش-پیشرفت به عنوان یکی از انگیزه‌های مهم اجتماعی و یکی از ویژگی‌های شخصیتی هر فرد است که چگونگی آن بین افراد، متفاوت است و براساس آن می‌توان رفتارهای خاص آنان را پیش‌بینی کرد (ویگفیلد^۱ و همکاران، ۲۰۲۱). انگیزش-پیشرفت، گرایشی است برای ارزیابی همه‌جانبه عملکرد خود، با توجه به عالی‌ترین معیارها، تلاش برای موفقیت در عملکرد و برخورداری از لذتی که با موفقیت در عملکرد همراه است. با توجه به تفاوت میزان انگیزش-پیشرفت، افراد دارای نیاز به پیشرفت زیاد، عموماً با هیجان‌های گرایشی مثل امید، غرور و خشنودی پیش‌بینانه، پاسخ می‌دهند. و از سوی دیگر افراد دارای نیاز به پیشرفت کم، عمدتاً با هیجان‌های اجتنابی مثل اضطراب، حالت تدافعی و ترس از شکست، پاسخ می‌دهند. پاسخ‌های رفتاری افراد به معیارهای برتری با هم متفاوت است. وقتی که افراد با فرصت پرداختن به کاری مواجه می‌شوند که معیارهای برتری، نقش مهمی در تحقق آن دارد، در انتخاب، نهفتگی، تلاش، پایداری و میل به پذیرفتن مسئولیت شخصی، برای پیامدهای بعدی آن، تفاوت‌هایی را نشان می‌دهند (ظهیری، ۱۳۸۸، ص ۷۱). انگیزش-پیشرفت، میل یا اشتیاق فرد برای کسب موفقیت در موقعیت‌هایی است که موفقیت در آنها به کوشش و توانایی فرد وابسته است. پژوهش‌های انجام شده در زمینه انگیزش-پیشرفت نشان داده‌اند که افراد از لحاظ این نیاز با هم تفاوت دارند. برخی از افراد دارای سطح بالایی از انگیزه هستند و در رقابت با دیگران می‌کوشند. و برخی دیگر انگیزه چندانی برای پیشرفت و موفقیت ندارند و از ترس شکست، آماده خطر کردن برای کسب موفقیت نیستند. افراد دارای سطح انگیزش-پیشرفت بالا برای حل مشکلات و رسیدن به موفقیت بسیار کوشا هستند. این افراد حتی پس از آن که شکست می‌خورند دست از تلاش بر نمی‌دارند و تا رسیدن به موفقیت به کوشش ادامه می‌دهند (سیف، ۱۴۰۱).

انگیزش-پیشرفت به صورت ویژه‌ای اشاره به انگیزه مربوط به عملکرد در وظایف دارد که در آن معیارهایی برای قضاوت درباره موفقیت یا شکست وجود دارد. نمونه‌هایی از این نوع وظایف فعالیت‌های مدرسه، فعالیت‌های کاری و فعالیت‌های ورزشی رقابتی است که در تمامی این فعالیت‌ها، رقابت، بخش مهمی از این انگیزه برای دستیابی است. انگیزش در همه انواع خود بیشترین قابلیت مشاهده مستقیم در سطح انرژی و رفتارهای فرد را داراست و از منظر تاریخی، سائق‌ها، نیازها و تقویت‌ها به عنوان منابع اصلی انگیزش پیشنهاد شده است (واینر^۲ ۱۹۹۲). افرادی که نیاز به پیشرفت در آنها نیرومند است، می‌خواهند کامل و

1. Wigfield, A.

2. Weiner, B.

شکوفای شوند و عملکرد خود را بهبود بخشند. آنان وظیفه شناسند و ترجیح می‌دهند کارهایی را انجام بدهند که چالش‌برانگیز باشد و به کاری دست بزنند که ارزیابی پیشرفت آنان به نحوی، خواه با مقایسه آن با پیشرفت سایر مردم یا بر حسب ملاک‌های دیگر، امکان‌پذیر باشد. به بیان دیگر، پیشرفت رفتاری، مبتنی بر وظیفه است که اجازه می‌دهد عملکرد فرد طبق ملاک‌های وضع شده درونی یا بیرونی، مورد ارزیابی قرار گیرد که در برگزیده فرد در مقایسه با دیگران است یا به نحو دیگری در برگزیده نوعی ملاک‌های عالی است. به همین جهت یکی از متغیرهای مهم برای پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی محسوب می‌شود (کورو و همکاران، ۲۰۲۱).

انگیزش-پیشرفت در آموزه‌های دینی نیز مورد توجه بوده است و واژه‌ها و مفاهیم زیادی در منابع اسلامی وجود دارد که با انگیزش-پیشرفت در ارتباط است (شجاعی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۲). چنانچه برخورداری افراد از انگیزش-پیشرفت در سایه مفاهیم مرتبط، در آیات و روایات، ستوده شده است. به عنوان مثال: خداوند در قرآن یکی از ویژگی‌های مؤمنان را جِدِّ و جهد (که جهاد هم از همین واژه گرفته شده) بیان کرده است. «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...» (حج، ۷۸). امام علی علیه السلام نیز در این رابطه می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالْجِدِّ وَالْإِجْتِهَادِ وَالْتَأَهُبِ وَالِاسْتِعْدَادِ» (حزّ عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۹۲)؛ بر شما باد به تلاش و سخت‌کوشی و مهیا شدن و آماده‌گشتن.

از نظر اسلام انسان ذاتاً کمال‌طلب بوده و به دنبال رفع و رهایی از نواقص خود است. چنانچه در بیانی نورانی از امام علی علیه السلام آمده است: «مِنْ كَمَالِ الْإِنْسَانِ وَوُفُورِ فَضْلِهِ، اسْتِشْعَارُهُ بِنَفْسِهِ التَّقْصَانَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۹۴۴۲). از این موضوع شاید بتوان استنباط کرد که میل به پیشرفت به صورت فطری در انسان وجود دارد. در واقع، انسان در درون فطرت خویش کششی را به سوی کامل شدن، بالندگی و شکوفا کردن توانایی‌های بالقوه خویش میابد (شجاعی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳). بنابراین، مفهوم کمال و کمال‌جویی نیز با انگیزش-پیشرفت در ارتباط است.

یکی دیگر از مفاهیم مرتبط با انگیزش-پیشرفت در آموزه‌های دینی، واژه «کدح» است. چنانچه خداوند در قرآن کریم، همه انسان‌ها را مورد خطاب قرار داده و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيه» (انشقاق، ۶)؛ ای انسان تو با تلاش و رنج و زحمت به سوی پروردگارت پیش می‌روی و سرانجام او را ملاقات خواهی کرد. این آیه

همه انسان‌ها را مخاطب ساخته و سرنوشت آنها را در مسیری که در پیش روی دارند، برای آنها روشن می‌کند. تعبیر «کدح» در این آیه، اشاره به تلاش و کوشش، همراه با سختی دارد. از سوی دیگر، مضمون این آیه اشاره به یک اصل اساسی در زندگی دارد و آن اینکه زندگی، همواره با رنج و سختی همراه است. حتی اگر هدف، رسیدن به متاع دنیا باشد. تا چه رسد به اینکه هدف، آخرت و نیل به سعادت جاودان و قرب پروردگار باشد. وقتی افراد، طبیعت زندگی دنیا را درک می‌کنند، بهتر می‌توانند انگیزش-پیشرفت را در خود تقویت کنند.

یکی دیگر از مفاهیم مرتبط در منابع اسلامی، دوام و پایداری می‌باشد که در آیات و روایات با عنوان کلمه صبر و استقامت از آن تعبیر شده است. همان‌گونه که خداوند متعال خطاب به پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ» (هود، ۱۱۲)؛ برای کاری که مأمور شدی، پایدار باش! و نیز در خطاب دیگری که خداوند دو مفهوم صبر و تقوا را از جمله ارکان امور برمی‌شمارد. «وَ إِنْ تَصَبَّرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ» (آل عمران، ۱۸۶)؛ اگر استقامت کنید و تقوا پیشه سازید، این از کارهای مهم و قابل اطمینان است همچنین در برخی روایات نیز ظاهراً، لزوم توجه به مفاهیم ایجاد و استمرار بخش انگیزش-پیشرفت، هر دو مورد توصیه قرار گرفته است. برای مثال امام علی ع می‌فرماید: «الْعَمَلُ الْعَمَلُ ثُمَّ النَّهَايَةُ النَّهَايَةُ وَ الْإِسْتِقَامَةُ الْإِسْتِقَامَةُ ثُمَّ الصَّبْرُ وَ الْوَرَعُ الْوَرَعُ، إِنَّ لَكُمْ نَهَايَةً فَانْتَهَوْا إِلَى نَهَايَتِكُمْ» (دستی، ۱۳۹۷، ص ۳۳۴)؛ به جد، عمل کنید و حتماً آن را به پایانش رسانید و در آن مسیر پایداری کنید، آنگاه سخت، شکیبایی ورزید و به راستی پارسا باشید همانا شما را پایانی است؛ پس، خود را به آن پایان (بهشت) رسانید. با وجود محتواهای غنی در آیات و روایات، مدل مفهومی انگیزش-پیشرفت بر اساس منابع اسلامی مورد بررسی قرار نگرفته است. در پژوهش‌های گذشته مطالعات نوعاً بر هیجان‌های مرتبط با پیامدهای موفقیت و شکست و فعالیت‌های مرتبط با پیشرفت متمرکز شده‌اند. پژوهش حاضر، با هدف دستیابی به مدل مفهومی انگیزش-پیشرفت در منابع اسلامی انجام شده است.

روش پژوهش

روش به‌کاررفته در این تحقیق تحلیل کیفی محتوای متون دینی (شجاعی، ۱۳۹۹) است. جامعه متنی این پژوهش، قرآن کریم و منابع حدیثی شیعه بود. نمونه‌گیری به صورت شبکه‌ای^۱ و واحدهای نمونه‌گیری، گزاره‌های ناظر به انگیزش-پیشرفت بودند. مستندات

1. Network sampling.

مربوط به انگیزش- پیشرفت در چند مرحله به صورت زیر گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. مرحله اول: مشاهده نظام‌مند (شناسایی گزاره‌های مرتبط با اسناد در قرآن بر اساس دو استراتژی جستجوی واژگانی و متن‌خوانی باز) مرحله دوم: غرقه‌شدن در محتوا (بررسی معنای ظاهری، معناکاوی و تفسیر، ورود به لایه‌های پنهان متن، استدلال و نتیجه‌گیری). مرحله سوم: صورت‌بندی یافته‌ها (تشکیل حوزه‌های معنایی، کشف ساختارها و مضامین پایه، یکپارچه‌سازی). مرحله چهارم: بازآفرینی و ارائه (عملیاتی‌سازی و ایجاد ساخت‌های مفهومی هم‌گرا با ادبیات روان‌شناسی). مرحله پنجم: اعتبارسنجی یافته‌ها. در روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی از دو اصطلاح «متقن بودن» و «مفید بودن» [کاربردپذیری] به ترتیب برای اطمینان از تطابق یافته‌ها با محتوای متون دینی و کاربرد یافته‌ها در قلمرو روان‌شناسی استفاده می‌شود (شجاعی، ۱۳۹۹). بر این اساس، یک پژوهش زمانی متقن است که اگر محقق دیگری با همان خط‌مشی و روش، کار را دنبال کند به نتیجه مشابهی برسد. بدین منظور، ضمن تهیه جدولی مشتمل بر توضیح فرایند استنباط سبک‌های اسناد در قرآن از ۱۳ کارشناس متخصص علوم اسلامی و روان‌شناسی خواسته شد: (۱) میزان مطابقت و ضرورت محتوای استنباطی را با مستندات و موضوعات در یک طیف لیکرت چهار درجه‌ای مشخص کنند، (۲) مفید بودن و کاربردپذیری یافته‌های این پژوهش را در روان‌شناسی تعیین کنند.

یافته‌های پژوهش

در ابتدا مفاهیم و گزاره‌های مرتبط با انگیزش- پیشرفت در منابع اسلامی شناسایی شد. یکی از کلیدواژه‌های اصلی کلمه سبقت بود. از ۳۷ مرتبه‌ای که سبق و مشتقات آن در قرآن کریم به‌کاررفته، هشت مورد اسم فاعل «سابق» است که در تمامی این موارد معنای پیشی‌گرفتن وجود دارد. برای مثال؛ در دو آیه (بقره، ۱۴۸ و مائده، ۴۸) توصیه به امت مسلمان برای پیشی‌گرفتن در خیرات است. یک آیه (حدید، ۲۱) توصیه به انسان‌ها برای پیشی‌گرفتن به سوی بخشایش پروردگار و بهشت و پنج آیه وصف‌هایی درباره برخی از «سابقون» است، مانند؛ برادرانی که در ایمان مقدّم بوده‌اند (حشر، ۱۰)، نخستین مسلمانان از مهاجران و انصار (توبه، ۱۰۰)، وارثان کتاب‌های آسمانی (فاطر، ۳۲) و برخی از مؤمنان و مقربان (مؤمنون، ۶۱ و واقعه، ۱۰). در این موارد، واژه سابقون برای توصیف کسانی به‌کاررفته است که در نیکی‌ها (خیرات) جلودار هستند، از جمله در ایمان یا در عمل به دستوره‌های کتاب‌های آسمانی

نسبت به دیگران پیشتازند و از انگیزش-پیشرفت بالایی برخوردارند. ویژگی‌های این افراد با ویژگی‌های مؤمنان حقیقی مشابه است، چنان‌که مطابق آیه ۵۷ تا ۶۱ سوره مؤمنون، افرادی که در کارهای نیک شتاب می‌کنند و در آن سبقت می‌گیرند، کسانی هستند که از خشیت پروردگار می‌ترسند، به نشانه‌های او ایمان دارند، به او شرک نمی‌ورزند، از آنچه خدا به ایشان داده انفاق می‌کنند و همواره در اندیشه بازگشت به سوی پروردگارند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش واژه‌های سرعت، جدّ و جهد، کدح و کدّ نیز با انگیزش-پیشرفت در ارتباط است. برای مثال، خداوند می‌فرماید: «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا» (انبیاء، ۹۰)؛ آنان همواره در کارهای خیر به سرعت اقدام می‌کردند؛ و در حال بیم و امید ما را می‌خواندند. در جای دیگر می‌فرماید: «وَمَنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ. ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ» (فاطر، ۳۲)؛ و گروهی به اذن خدا در نیکی‌ها (از همه) پیشی گرفتند، و این، همان فضیلت بزرگ است. در یک مورد دیگر افراد را به سبقت گرفتن از دیگران در انجام امور خیر تشویق و تحریض کرده است: «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» (بقره، ۱۴۸). در نیکی‌ها (بر یکدیگر) سبقت جویند. واژه سرعت نیز به این حوزه معنایی ارتباط دارد. «سرعت» عبارت است از شتاب داشتن؛ که این معنی، هم در اجسام کاربرد دارد و هم در کارها (قرشی، ۱۳۷۸ ش، ج ۳، ص ۲۵۵). سبقت در کار خیر و سرعت در آن، از صفات پسندیده به حساب می‌آیند، اما عجله در کارها چه کار خوب باشد و چه بد، از صفات نکوهیده و ناپسند است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۴۰۷).

مفهوم دیگری که به این حوزه معنایی مربوط می‌شود، جدّ و جهد است (مصطفی و همکاران، ۱۴۲۷ ق، ص ۱۰۹). که هر دو به معنای تلاش و کوشش برای انجام رفتار است. خداوند در قرآن، یکی از ویژگی‌های مؤمنان را جدّ و جهد بیان کرده است. جهاد هم از همین واژه گرفته شده است. خداوند درباره مؤمنان می‌فرماید: «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...» (حج، ۷۸)؛ و در راه خدا جهاد کنید، و حقّ جهادش را ادا نمایید. علی ع می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالْجِدِّ وَالْإِجْتِهَادِ وَالتَّاهُبِ وَالِاسْتِعْدَادِ» (حرّ عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۹۲)؛ بر شما باد به تلاش، سخت‌کوشی، مهیا شدن و آماده گشتن. به لحاظ لغوی همه این مفاهیم با انگیزش-پیشرفت ارتباط دارد.

واژه‌های کدح و کدّ نیز در این حوزه معنایی قرار می‌گیرند (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۵، ص ۱۴). خداوند در قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ» (إنشقاق، ۶)؛ ای انسان تو با تلاش و رنج و زحمت به سوی پروردگارت پیش می‌روی و

سرانجام او را ملاقات خواهی کرد. این آیه همه انسان‌ها را مخاطب ساخته و سرنوشت آنها را در مسیری که در پیش روی دارند، برای آنها روشن می‌کند. زندگی، همواره با رنج و سختی همراه است. حتی اگر هدف، رسیدن به متاع دنیا باشد. تا چه رسد به اینکه هدف، آخرت و نیل به سعادت جاودان و قرب پروردگار باشد. وقتی افراد، بتوانند طبیعت زندگی دنیا را درک کنند، بهتر خواهند توانست که انگیزش-پیشرفت را در خود تقویت کنند. و نیز روایت دیگری با مضمون «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ، مَرَّ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۴، ص ۱۹۶)؛ هرکه از دسترنج خود بخورد، مانند برق جهنده از صراط بگذرد از آیات و روایات استفاده می‌شود که در کارهای خیر باید پیشتاز، پیشاهنگ و کوشا بود و گوی سبقت را از دیگران ربود. پایداری و استقامت نیز مهم است. چنانچه خداوند می‌فرماید: «وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا» (جن، ۱۶)؛ و اینکه اگر آنها [= جن و انس] در راه (ایمان) استقامت ورزند، با آب فراوان سیرایشان می‌کنیم. «ماء غدق» یعنی سیراب کردن از آب فراوان و آب زلال که طبق گفته مفسرین، کنایه از حل همه مشکلات زندگی است. مضمون آیه این است که اگر در این راه پافشاری کرده و درست حرکت کنید، مسلماً مشکلات زندگی هم حل خواهد شد و گرفتاری‌ها برطرف خواهد گردید.

سرانجام تحلیل و بررسی آیات و روایات نشان داد که انگیزش-پیشرفت در منابع اسلامی دارای پنج مؤلفه میل به پیشتازی، فایده‌نگری، احتمال موفقیت، نیرومندی انگیزه و حمایت معنوی ادراک شده است. مستندات و محتواهای استنباطی مربوط به مؤلفه‌های پنج‌گانه در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: مستندات و محتواهای استنباطی مربوط به مؤلفه‌های پنج‌گانه

مؤلفه‌ها	محتواهای استنباط شده	گزاره‌ها و مستندات
پیشتازی	تلاش مجدانه	«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (عنکبوت، ۶۹).
	روحیه سبری ناپذیری	«مَنْهُم مَّن لَّا يَتَسَبَّعَانِ؛ طَالِبٌ عِلْمٍ، وَ طَالِبٌ دُنْيَا» (نهج البلاغه، حکمت ۴۵۷).
	پویایی، فعال بودن، حرکت رو به پیشرفت	«لَسْتُ أَحِبُّ أَنْ أَرَى النَّسَابَ مِنْكُمْ إِلَّا غَادِيًا فِي حَالَيْنِ: إِمَّا عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا...» (أمالی طوسی، ص ۲۰۳).
	نکوهش درجا زدن و تشویق به پیشرفت	«مَنْ اسْتَوَى يَوْمًا فَهُوَ مَغْبُورٌ وَ مَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمِيهِ شَرَّهَا فَهُوَ مَلْعُونٌ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الزِّيَادَةَ فِي نَفْسِهِ فَهُوَ فِي نُقْصَانٍ وَ مَنْ كَانَ إِلَى التَّقْصَانِ فَلَمَوْثٌ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْحَيَاةِ» (بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۳۲۷).
	نکوهش کسلان و تنبلی	«... مَنْ كَسِلَ عَنِ أَمْرِ دُنْيَاهُ فَهُوَ عَنِ أَمْرِ آخِرَتِهِ أَكْسَلُ» (الکافی، ج ۵، ص ۸۵).

فایده‌نگری	عاقبت اندیشی	« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلِتَنْظُرُنَّ نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ » (حشر ۱۸).	۱
	رنج‌گریزی	« وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةٌ فَرَعُونَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَخُنِي مِنَ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَخُنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ » (تحریم، ۱۱).	۲
	رستگاری حقیقی	« قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَزَّاهَا » (شمس، ۹).	۳
	جلب رضایت الهی	« لَا تُسْخَطُوا اللَّهَ بَرِيضًا أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ وَلَا تَقْرَبُوا إِلَى أَحَدٍ مِنَ الْخَلْقِ بِتَبَاعُدٍ مِنَ اللَّهِ » (کافی، ج ۸، ص ۸۱).	۴
احتمال موفقیت	گشایش بعد از سختی	« ... لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا » (طلاق، ۷).	۱
	خبرگی، ورزیدگی، آمادگی عملی	« كُلُّ نَجْدَةٍ يَحْتَاجُ إِلَى الْعُقَلِّ وَكُلُّ مَعُونَةٍ تَحْتَاجُ إِلَى التَّجَارِبِ » (بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۷).	۲
	نگرش واقع‌بینانه	« مَنْ تَكَلَّفَ مَا لَيْسَ مِنْ عِلْمِهِ ضَيَّعَ عَمَلَهُ وَخَابَ أَمَلُهُ » (بحارالانوار، ج ۱، ص ۲۱۸).	۳
	خستگی ناپذیری افراد مصمم	« مَا ضَعُفَ بَدَنٌ عَمَّا قَوَّيَتْ عَلَيْهِ النِّيَّةَ » (من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۴۰۰).	۴
نیرومندی انگیزه	خطاشناسی به واسطه مشورت	« مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهَ الْأَرَاءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْحَطَأِ » (دشتی، حکمت ۱۷۳، ص ۶۶۶).	۵
	استقامت نتیجه‌بخش	« إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ » (فصلت، ۳۰).	۱
	کیفیت نتیجه، معلول کمیت تلاش	« وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى » (النجم، ۳۹).	۲
	استقامت ورزی صبورانه	« الْعَمَلُ الْعَمَلُ، ثُمَّ التَّهَيُّةُ التَّهَيُّةُ، وَالِاسْتِقَامَةُ الِاسْتِقَامَةُ، ثُمَّ الصَّبْرُ الصَّبْرُ، وَالْوَرَعُ، إِنَّ لَكُمْ نَهَايَةَ فَانْتَهَوْا إِلَى نَهَائِكُمْ » (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶).	۳
حمایت معنوی ادراک شده	لزوم تلاش بی‌وقفه	« وَاللَّهِ... مُمَهِّلُكُمْ فِي مَضْمَارِ مَحْدُودٍ لِيَتَنَازَعُوا سَبْقَهُ؛ فَشُدُّوا عُقْدَ الْمَآزِرِ، وَ اخْطُوا فُضُولَ الْخَوَاصِرِ؛ لَا تَجْتَمِعُ عَزِيمَةٌ وَ وَلِيمَةٌ » (نهج البلاغه، خطبه ۲۴۱).	۴
	لزوم توجه به اسباب غیر مادی	« كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً يَأْذُنُ اللَّهُ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ » (بقره، ۲۴۹).	۱
	اعتماد کامل به مقدرات الهی	« قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ » (توبه، ۵۱).	۲
	اعتماد به خدا	« الْيَقِينُ بِاللَّهِ تَمَنَّيَ لِكُلِّ غَالٍ وَ سَلَّمَ إِلَى كُلِّ عَالٍ » (بحارالانوار، ج ۵، ص ۱۴).	۳
	ارزش امور باطنی	« إِنَّ الْغِنَى وَالْعِزَّ يَجُولَانِ فَإِذَا ظَفِرَا بِمَوْضِعِ التَّوَكُّلِ أُوطِنَا » (الکافی، ج ۲، ص ۶۵).	۴
تکامل در سایه انجام اعمال نیک	« التَّوَكُّلُ عَلَى اللَّهِ نَجَاةٌ مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَ حِرْزٌ مِنْ كُلِّ عُدُوٍّ » (بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۷۹).	۵	

در مرحله اعتبارسنجی، برای حصول اطمینان از «اتقان» و «کارآمدی» یافته‌ها از نظر ۱۳ کارشناس متخصص علوم انسانی و روان‌شناسی استفاده شد که گزارش CVI محاسبه شده این‌گونه بود. میل به پیشتازی ۰/۸۹، فایده‌نگری ۰/۹۲، احتمال موفقیت ۰/۸۶، نیرومندی انگیزه ۰/۸۶، حمایت معنوی ادراک شده ۰/۸۹.

حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI برابر با ۰/۷۹ است (شولتز و دیگران، ۲۰۱۴، ص ۱۲۴). بنابراین، اگر شاخص روایی محتوا کمتر از ۰/۷۹ باشد، مؤلفه مورد نظر باید حذف شود. همان‌طور که جدول (۵) نشان می‌دهد اتقان تمام سبک‌ها تأیید می‌شود. با توجه به این که حداقل CVI محاسبه شده در این پژوهش بالای ۰/۸۵ به دست آمده است، تمامی مؤلفه‌ها از نظر کارشناسان مورد تأیید قرار گرفته‌اند. مدل مفهوم انگیزش پیشرفت در شکل شماره ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از پژوهش، پنج مؤلفه «میل به پیشتازی»، «فایده‌نگری»، «احتمال موفقیت»، «نیرومندی انگیزه» و «حمایت معنوی ادراک شده» را نشان داد. مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که برای انگیزش-پیشرفت احصاء شده‌اند، هرکدام به نحوی به وقوع رفتار هدف‌دار کمک می‌کنند. درعین‌حال، میزان و نوع ارتباط این مؤلفه‌ها با یکدیگر متفاوت است. نزدیک‌ترین مفهوم روان‌شناسی به انگیزش-پیشرفت، انگیزش درونی است و از این جهت قسمت‌های زیادی از یافته‌های این پژوهش با یافته‌های مربوط به انگیزش درونی

مطابقت و هم‌خوانی دارد. فرد بسته به شدت انگیزش و شدت نیرویی که در او به‌وجود آمده است (انگیزش درونی)، فعالیت‌ها و اعمال خود را بدون این‌که عامل خارجی در کار باشد، به‌سوی رفتار سوق می‌دهد. انگیزش درونی و انگیزش-پیشرفت مشترکات زیادی با هم دارند. شاید بتوان گفت انگیزش-پیشرفت نوعی انگیزش درونی و یا شکل تکامل‌افته‌تر آن است. مؤلفه‌های انگیزش-پیشرفت و ویژگی‌های ذیل هر مؤلفه نیز بر اساس یافته‌های روان‌شناسی قابل تبیین است. در رابطه با انگیزش-پیشرفت مدل‌های زیاد و متنوعی مطرح شده است. مورای^۱ نخستین فردی بود که در سال‌های ۱۹۳۰ میلادی و در کتاب شخص‌شناسی خود، موضوع نیاز به پیشرفت را مطرح کرد. او یکی از مهم‌ترین نیازها را نیاز برای پیشرفت می‌دانست و برای سنجش این نیاز و همین‌طور سایر نیازها از مجموعه تصاویر مبهمی استفاده می‌کرد که موقعیت‌های معمولی گوناگونی را مجسم می‌کردند و آزمون آن دزافت موضوع (TAT) نام داشت. مورای نیازهای انسانی را شناسایی کرده و آنها را به دو گروه کلی تحت عنوان نیازهای اولیه و ثانویه طبقه‌بندی نمود. وی نیازهای ثانویه را اکتسابی دانسته و تأثیرات اجتماع را در شکل‌گیری این نیازها حائز اهمیت می‌دانست. از مهم‌ترین نیازهای ثانویه مورای می‌توان به نیاز پیشرفت اشاره کرد. نظریه نیازهای اکتسابی نیز که در اوایل دهه ۱۹۵۰ میلادی توسط مک‌کلند مطرح شد به نظریه نیازهای سه‌گانه مک‌کلند^۲ مشهور شده است. وی در نظریه خود به بیان سه مورد از نیازها اشاره می‌کند که برای بروز رفتار و نمود انگیزش در افراد به کار می‌رود که عبارتند از: نیاز به کسب موفقیت (توفیق‌طلبی)^۳، نیاز به کسب قدرت^۴ و نیاز به کسب دوستی (نیاز به وابستگی)^۵. مک‌کلند مطالعات گسترده‌ای را در زمینه نیاز به پیشرفت انجام داد. او معتقد بود نیاز به پیشرفت، سائقی است که می‌تواند رفتار را تقریباً در همه موقعیت‌ها نیرومند ساخته و هدایت کند و با پژوهش‌های خود، به بیان ویژگی‌های افراد دارای نیاز به پیشرفت زیاد و کم پرداخت. از نظریه اتکینسون^۶ با عنوان الگوی پویش‌های عمل^۷ یاد می‌شود (ریو، ۱۳۹۵). تفاوت

1. Muray, H.

2. McClelland's Achievement Motivation Theory.

3. Need for Achievement.

4. Winterbottom, A.E.

5. Need for Power.

6. Need for Depend.

7. Atkinson, J.W.

اصلی نظریه اتکینسون با مک‌کلند در این است که وی علاوه بر نیاز به پیشرفت، مؤلفه‌های دیگری را نیز در سازه انگیزش-پیشرفت در نظر گرفته است از نظر او رفتار پیشرفت نه تنها به نیاز پیشرفت بلکه به احتمال موفقیت و ارزش تشویقی موفقیت نیز بستگی دارد. بنابراین، نیاز به پیشرفت فقط تا اندازه‌ای انگیزش-پیشرفت را پیش‌بینی می‌کند. برای اینکه بتوانیم انگیزش-پیشرفت را تبیین کنیم، باید سازه‌ها و عوامل دیگری را نیز در نظر بگیریم. اتکینسون در مدل اولیه خود سه مؤلفه را برای انگیزش-پیشرفت در نظر گرفت که عبارتند از: نیرومندی نیاز فرد برای پیشرفت^۱ (Ms)، نیرومندی ادراک احتمال موفقیت (Ps)^۲ و ارزش تشویقی موفقیت در آن رفتار (Is)^۳ که به صورت فرمول $Ts = Ms \times Ps \times Is$ بیان می‌شود.

یافته‌های این پژوهش با الگوی ارائه‌شده از سوی وینتر بوتوم^۴ نیز متفاوت است. وی در تبیین انگیزش الگوی کل‌نگر اجتماعی را معرفی کرده است. از نظر وی انگیزش-پیشرفت متأثر از سازه‌های اجتماعی چند بُعدی است. این سازه‌ها مواردی مانند: ارزش‌های فرهنگی، نظام‌های نقش اجتماعی، فرایندهای تربیتی، الگوهای فرزندپروری و ارتباط با همسالان را دربرمی‌گیرد. درحالی‌که در پژوهش حاضر مؤلفه میل به پیشتازی با گرایش به شکوفایی و تحقق بخشیدن به ظرفیت‌های بالقوه در خود اشاره دارد. ریشه گرایش به شکوفایی، در درون آدمی است آن‌چنانی که میل به دوری از نقص، ضعف و خمودی نیز دارای یک منشأ و خاستگاه درونی است. به گفته آدلر^۵ «دوری از احساس کهنتری، از نیازهای اساسی آدمی است». به عبارت دیگر، انسان همواره به دنبال نوعی افزایش کمی و کیفی و یا شکوفایی است (بشیری، ۱۳۸۸، ص ۵). خودشکوفایی اصطلاحی است که اولین بار توسط گلدشتاین^۶ معرفی شد و اغلب به استفاده مازلو^۷ در معرفی سلسله مراتب نیازهای اشاره دارد. مازلو در مقاله خود در رابطه با انگیزه انسانی که برای اولین بار در آن هرم نیازهای خود را معرفی کرد، خودشکوفایی را این‌گونه تعریف کرد: «هرکس باید آن چیزی باشد، که می‌تواند باشد نه اینکه چه بوده و اکنون چه هست» (شاملو، ۱۳۹۷، ص ۷۹). به عبارت دیگر خودشکوفایی فرایندی

1. Dynamics of action model.
2. Motive to success.
3. Perceived probability of success.
4. Incentive value of success.
5. Adler, A.
6. Goldstein, K.
7. Maslow, A.

روان‌شناسی است با هدف استفاده بهینه از توانایی‌ها و منابع موجود در نهاد فرد که این فرایند ممکن است نسبت به شخصی تا به شخص دیگر متفاوت باشد.

یکی دیگر از مؤلفه‌های به دست آمده در این پژوهش، فایده‌نگری بود که سازه‌های مختلفی همچون عاقبت‌اندیشی را شامل می‌شود. تبیین ویژگی عاقبت‌اندیشی به عنوان بخشی از انگیزش-پیشرفت به این صورت است که داشتن هدف در زندگی از لوازم اصلی حیات سعادت‌مندانه و معنادار محسوب می‌شود. انسان زمانی امنیت خاطر و آرامش دارد که افق روشنی برای آینده خود ترسیم کند، هدفی را در نظر بگیرد و با انگیزه و میل درونی برای رسیدن به آن، تلاش کند. از نظر روان‌شناسان بدترین حالت برای آدمی، زمانی است که احساس سرگردانی کند و بلا تکلیف بماند. انسان بدون هدف خلق نشده است، کارها و اعمالش باید بر پایه هدفی صورت بگیرد.

از سوی دیگر، در این عمر کوتاه، رسیدن به همه اهداف و آرزوها ممکن نیست، بنابراین انسان باید هدفی را که ارزشمندتر است انتخاب کند. اگر اهداف متفاوت و متعدد دنبال شود نتیجه‌ای جز شکست و ناکامی نخواهد داشت: «مَنْ أَمَّا إِلَىٰ مَفَاوِثٍ خَذَلْتَهُ الْحَيْلُ» (دشتی، ۱۳۹۷، حکمت ۴۰۳، ص ۷۲۶)؛ کسی که به کارهای مختلف بپردازد، نقشه‌ها [و پیش‌بینی‌هایش] به جایی نمی‌رسد. و اگر به جایی هم رسید مسائل مهم‌تر را ضایع خواهد کرد، چنان‌که امام علی علیه السلام فرمودند: «مَنْ اشْتَغَلَ بِغَيْرِ الْمُهْمِ ضَيَّعَ الْأَهْمَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۶۲۶)؛ کسی که به امور غیر مهم بپردازد، مسائل مهم‌تر را ضایع می‌سازد. کسی که دنبال موفقیت در کارهاست باید در ابتدای امر، هدف خود را مشخص کند و بعد از اینکه مهم‌ترین هدف را شناسایی کرد، با تمام توان جهت رسیدن به آن تلاش کند، چرا که موفقیت انسان در کارهایی است که فکر و اندیشه را در همان کار بکار می‌گیرد. امام علی علیه السلام فرمودند: «إِنَّ رَأْيَكَ لَا يَنْتَعِجُ لِكُلِّ شَيْءٍ فَفَرِّغْهُ لِمُهْمٍ» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۱۵۶)؛ فکر تو وسعتی که همه امور را فرا بگیرد ندارد، پس آن را برای امور مهم فارغ بگذار. البته به این نکته نیز باید توجه کرد که انسان برای رسیدن به هدف، مجاز نیست از هر وسیله‌ای استفاده کند. به دیگر سخن هیچ وقت هدف وسیله را توجیه نمی‌کند، امام علی علیه السلام در این زمینه فرمودند: «مَا ظَفِرَ مَنْ ظَفَرَ الْأَثْمُ بِهِ وَالْغَالِبُ بِالشَّرِّ مَغْلُوبٌ» (دشتی، ۱۳۹۷، ص ۵۳۳)؛ کسی که گناه به وسیله او پیروز شود، پیروز نیست و کسی که با بدی غلبه کند، شکست خورده است.

یکی از ویژگی‌های به دست آمده برای مؤلفه احتمال موفقیت، مشورت است. مشورت از اهمیت بالا و جایگاه ویژه‌ای در اسلام برخوردار است تا آنجا که در قرآن کریم، سوره‌ای

تحت عنوان «شوری» وجود دارد و در آیاتی نیز مسئله مشاوره مطرح و به انجام آن دستور داده شده است «وَأَهْرُهُمُ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری، ۳۸)؛ و کارهایشان به صورت مشورت در میان آنهاست. اهمیت مشاوره در اسلام به اندازه‌ای است که خداوند به پیامبرش امر می‌کند که مشورت کند: «وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران، ۱۵۹)؛ با مردم خود مشورت کن و از آنان نظر بخواه. البته شکی نیست که مشورت ائمه معصومین علیهم‌السلام به خاطر رفع جهل نبوده است، بلکه به این جهت بوده که اولاً، این اصل را پایه‌گذاری کنند (جنبه آموزشی) و مسلمانان را به اهمیت مشورت متوجه سازند تا آنان شور و مشاوره را جزء برنامه‌های زندگی خود قرار دهند و ثانیاً به همراهان و پیروان خود شخصیت داده تا نیروی فکر و اندیشه آنان پرورش یابد. مشورت به انسان کمک می‌کند تا افکار و اندیشه‌های دیگران، به ویژه صاحب‌نظران و متخصصان را به یاری طلبد و با قرار دادن افکار و اندیشه‌های آنان در کنار فکر و نظر خود، بر قدرت، وسعت و عمق اندیشه و بینش خود بیفزاید و از درخشش افکار و اندیشه‌های دیگران بهره‌مند شده و احتمال موفقیت خود را افزایش دهد. حضرت علی علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ شَاوَرَ ذَوِي الْعُقُولِ اسْتِضَاءَ بَأَنْوَارِ الْعُقُولِ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۸۶۳۴)؛ هر که با خردمندان مشورت کند، از پرتو خردها روشنایی گیرد. یکی دیگر از آثار مثبت مشورت این است که مشورت کردن و استفاده از نقطه‌نظرهای دیگران به انسان کمک می‌کند تا خطاها و اشتباهات را بشناسد. چنان‌که امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ اسْتَقْبَلَ وُجُوهُ الْأَرَءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطَا»؛ (دشتی، ۱۳۹۷، حکمت ۱۷۳، ص ۶۶۶) هر کس آرای گوناگون را ببیند، جایگاه‌های خطا (نادرست‌اندیشی) را باز شناسد. مشاوره فرایندی سودمند است که می‌تواند زمینه‌چیرگی بر مشکلات و رشد فکری و افزایش تشخیص و تصمیم‌گیری را فراهم کند و احتمال کامروایی و پویایی فرد را افزایش دهد. امام علی علیه‌السلام فرمودند: «مَنْ قَدَّمَ الْخَيْرَ عَنَّمْ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۱۴۱۰، ص ۵۸۵)؛ مشورت‌کننده کامیاب و رستگار خواهد شد. بنابراین، مشورت‌انگیزه‌ساز است.

نیرومندی انگیزه یکی دیگر از مؤلفه‌های پیشرفت بود که با ویژگی عزم و اراده شناخته می‌شود. در آموزه‌های دینی و اسلامی بر تقویت اراده و عزم قوی سفارش اکید شده و یکی از صفات بارز مؤمنان، اراده استوار و عزم راسخ در راه عقیده و ارزش‌های دینی و انسانی بیان شده است. امام محمد باقر علیه‌السلام در این باره می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ أَصْلَبُ مِنَ الْجَبَلِ، الْجَبَلُ يُسْتَقَلُّ مِنْهُ، وَالْمُؤْمِنُ لَا يُسْتَقَلُّ مِنْ دِينِهِ شَيْءٌ» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۲۴۱)؛ مؤمن از کوه استوارتر و مستحکم‌تر است؛ زیرا اجزایی از کوه جدا می‌شود، ولی از دین مؤمن، چیزی جدا نمی‌گردد. شخص با اراده کسی است که وقتی در مورد کاری، به خوبی تأمل کرد، تصمیم به انجام

دادن آن می‌گیرد و با فعالیت و ثبات قدم، آن را به اجرا درمی‌آورد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ اسْتَدْلَمَ قَرْعَ الْبَابِ وَلَجَّ وَلَجًا» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۹۱۶۰)؛ هر که پیوسته دری را بکوبد و سماجت ورزد، (سرانجام) وارد شود. البته پافشاری بر تصمیمی غلط، ثبات قدم نخواهد بود و فرد سست‌اراده، بارخداد کوچک‌ترین مشکل، از ادامه انجام کار دلسرد شده و کوشش خود را متوقف می‌سازد. امام صادق علیه السلام در این رابطه می‌فرماید: «ثَلَاثٌ يَحْجُزْنَ الْمَرْءَ عَنِ طَلَبِ الْمَعَالِي: قِصْرُ الْهَمِّ، وَقِلَّةُ الْحِيلَةِ، وَضَعْفُ الرَّأْيِ» (حرّانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۳۱۸)؛ سه چیز انسان را از رفتن در پی مقامات عالیه و اهداف بلند، باز می‌دارد: کوتاهی همت، چاره اندیش نبودن، و سستی اندیشه. همچنین کسی که اراده‌ای قوی دارد، آنچه را با تأمل خواسته است، با کوشش و ثبات قدم به دست می‌آورد. چنانچه امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ طَلَبَ شَيْئًا نَالَهُ أَوْ بَعْضَهُ» (دشتی، ۱۳۹۷، حکمت ۳۸۶، ص ۷۲۲)؛ هر که چیزی را جستجو کند، به همه یا قسمتی از آن، دست می‌آید. شخص با اراده هدفی معقول داشته، تا زمانی که به آن نرسیده است، از تعقیب هدف خود باز نمی‌ایستد. مشکلات و موانع روانی یا مادی، به اراده و عزم او لطمه نمی‌زند و از پیشرفتش جلوگیری نمی‌کند. چنانچه در بیانات امام علی علیه السلام آمده است: «المداومة المداومة! فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَجْعَلْ لِعَمَلِ الْمُؤْمِنِينَ غَايَةَ إِلَّا الْمَوْتَ» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۳۰)؛ مداومت ورزید، مداومت ورزید؛ زیرا که خداوند برای عمل مؤمنان پایانی جز مرگ قرار نداده است.

مؤلفه حمایت معنوی ادراک شده (توکل) به‌عنوان پنجمین مؤلفه شناسایی شده و به‌معنای اظهار ناتوانی در کاری و اعتماد کردن به دیگری است (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۶، ص ۱۳۶). در فرهنگ دینی نیز عبارت است از اینکه انسان تنها خداوند را تأثیرگذار در عالم هستی بداند؛ از این رو تنها به او اعتماد کرده و از غیر او قطع امید می‌کند و امور خود را به او وا می‌گذارد (نراقی، ۱۳۸۳ ق، ج ۳، ص ۲۱۸). حقیقت توکل، اعتماد قلبی در تمام کارها بر خدا و صرف نظر کردن از ماسوی الله است. لکن منافاتی با استفاده از اسباب و فعالیت‌های جسمانی و تدابیر عقلانی انسان ندارد. توکل با تفویض ارتباط نزدیکی دارد. تفاوت توکل و تفویض این است که در تفویض انسان خود را بدون قدرت می‌بیند و تنها خدا را دارای تأثیر در امور می‌داند؛ اما در توکل خدا را در کسب خیر و منفعت، وکیل خود می‌کند. همچنین توکل با فضائل اخلاقی دیگری همچون رضا و تسلیم نیز مرتبط است. چنانچه مقام رضا و تسلیم برتر از مقام توکل است. در مقام توکل، انسان خدا را وکیل خود قرار می‌دهد؛ اما تعلق به امور دنیوی را کنار نمی‌گذارد؛ ولی در مرتبه رضا و تسلیم، به آنچه که خداوند مقرر کرده

است رضایت می‌دهد؛ هرچند موافق میلش نباشد. لازم به ذکر است که توکل انسان‌ها با هم تفاوت دارد و به مرتبه یقین و توحید آنها وابسته است. هراندازه ایمان قوی‌تر باشد، درجه توکل انسان هم بالاتر است (همان، ص ۲۲۹).

توکل و مشتقات آن، ۷۰ بار در قرآن به‌کاررفته است. قرآن در موارد متعددی از ایمان و توکل در کنار یکدیگر سخن به میان آورده به عنوان مثال: «قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا» (ملک، آیه ۲۹)؛ بگو: او خداوند رحمان است، ما به او ایمان آورده و بر او توکل کرده‌ایم و در مواردی توکل را لازمه ایمان دانسته است مانند: «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (آل عمران، ۱۲۲)؛ و افراد باایمان، باید تنها بر خدا توکل کنند. برخی توکل را به معنای دست‌روی‌دست گذاشتن و رهاکردن کار و کوشش می‌پندارند. اعتماد بر اسباب و علت‌های ظاهری با توکل ناسازگاری ندارد؛ زیرا اسباب و علت‌های ظاهری قدرت مستقل ندارند و تأثیر آنها در دایره قدرت و مشیت خداوند است.

با توجه به مطالب گفته شده و با در نظر گرفتن الگوهای انگیزشی موجود و مطرح شده در رابطه با پیشرفت، هرچند به صورت دقیق به رفتار و فرایند انگیزش-پیشرفت پرداخته شده است، ولی از آنجا که بررسی مفهوم مورد نظر به صورت جامع نبوده بنابراین طرح و الگوهای ارائه شده نیز از حیث ساختار مبنایی، کامل نمی‌باشد و ناظر به علل و عوامل شکل‌گیری انگیزش-پیشرفت با توجه به مؤلفه‌های ساختاری آن نمی‌باشد. چنانچه تفصیلاً اشاره شد تمرکز سه نظریهٔ موارای، مک‌کلند و اتکینسون و خصوصاً دو مورد اول، عمدتاً بر روی بیان نیازهای اکتسابی افراد می‌باشد و تنها از منظر نیاز فردی به افراد توجه شده است. برخلاف نظریهٔ بوتوم که به صورت ویژه‌ای به بیان بُعد بیرونی و اجتماعی افراد پرداخته شده است و اشاره‌ای به جنبهٔ درونی و نیازهای ذاتی افراد نشده است. مضافاً اینکه در هیچ‌کدام از مدل‌های ذکر شده، بیانی در رابطه با در نظر گرفتن جنبهٔ معنوی که یکی از خاستگاه‌های اساسی به‌منظور شکل‌گیری و تحقق انگیزش-پیشرفت می‌باشد، صورت نپذیرفته است. بنابراین بر این اساس می‌توان از مدل مفهومی ارائه شده در تربیت و تعالی انسان که ثمرهٔ آن کسب موفقیت‌های مادی و نیل به آرامش و سعادت معنوی است، استفاده کرد.

محدودیت‌های تحقیق

محدودیت‌های تحقیق حاضر عبارتند از:

۱. در این پژوهش مؤلفه‌های انگیزش-پیشرفت در آیات قرآن و صرفاً در منابع تفسیری

- و روایی شیعی مورد مطالعه قرار گرفته است و به بررسی منابع اهل سنت پرداخته نشده است.
۲. در این پژوهش برای مفهوم سازی انگیزش-پیشرفت از روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی استفاده شده است.
۳. در این پژوهش مؤلفه های انگیزش-پیشرفت بیشتر بر اساس واژه ها و گزاره های هم سو بررسی شده و به مفاهیم و گزاره های ناهم سو (متضاد و متقابل) کمتر پرداخته شده است.
۴. برای روایی سنجی در این پژوهش از نظر ارزیابان و بازبینی توسط پژوهشگر استفاده شده است.

پیشنهادهای تحقیق

- با توجه به محدودیت های بیان شده پیشنهادها عبارتند از:
۱. پیشنهاد می شود مؤلفه های انگیزش-پیشرفت در دیگر منابع اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.
  ۲. پیشنهاد می شود برای استخراج و مفهوم سازی مؤلفه های انگیزش-پیشرفت، از روش های تفسیری، تحلیل محتوا و تحلیل مضمونی و روش اجتهادی نیز استفاده شود.
  ۳. پیشنهاد می شود مؤلفه های انگیزش-پیشرفت بر اساس واژه های متضاد و متقابل نیز مورد بررسی قرار گیرد.
  ۴. پیشنهاد می شود برای روایی سنجی یافته ها از روش های دیگر مانند سه سو سازی نیز استفاده شود.

منابع

- **قرآن کریم**، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، قم: انصار المهدی.
- **نهج البلاغه**، (۱۳۹۷)، ترجمه: محمد دشتی، انتشارات پارسایان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۵ ق)، **من لا یحضره الفقیه**، بیروت: دارالأضواء.
- ابن شعبه حزان، حسن بن علی (۱۴۰۴ ق)، **تحف العقول**، قم: جامعه مدرسین.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ ق)، **معجم مقاییس اللغة**، بیروت: دارالجمیل.
- احسانی، ابن ابی جمهور (۱۴۰۵ ق)، **عوالی اللالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة**، قم: دار سید الشهداء للنشر.
- بشیری، ابوالقاسم (۱۳۸۸)، **تبیین روان شناختی الگوی انسان کامل**، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۸، ص ۴۰-۵.

- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ ق)، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم: دارالکتب الإسلامية، چاپ دوم.
- حرّ عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴ ق)، *تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة*، بیروت: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، الإحياء التراث.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق)، *المفردات فی غریب القرآن*، تحقیق: داودی، صفوان عدنان، ص: ۵۶۵ دمشق، بیروت، دارالقلم، الدار الشامیة، چاپ اول.
- ربو، جان، مارشال (۱۳۹۵)، *انگیزش و هیجان*، ترجمه: یحی سیدمحمدی، تهران: نشر ویرایش.
- سیف، علی اکبر (۱۴۰۱)، *روان شناسی پرورشی (روان شناسی یادگیری و آموزش)*، ویرایش هفتم، تهران: انتشارات دوران.
- شاملو، سعید (۱۳۹۷)، *روان شناسی شخصیت*، تهران، رشد، چاپ دوازدهم.
- شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۷)، *انگیزش و هیجان، نظریه های روان شناختی و دینی*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ----- (۱۳۹۹)، روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی، *مجله مطالعات اسلام و روان شناسی*، دوره ۱۴، شماره ۲۷ - شماره پیاپی ۲۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۹ ص ۴۱-۷۳.
- شولتز دوان و شولتز آلن سیدنی (۱۳۹۶)، *نظریه های شخصیت*، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران: انتشارات ویرایش، چاپ ۳۷.
- شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۷ ق)، *الأمالی للشیخ الصدوق*، قم: مؤسسه البعثة.
- ظهیری ناو، بیژن و رجبی، سوران (۱۳۸۸)، بررسی ارتباط گروهی از متغیرها با کاهش انگیزش تحصیلی دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی، *دو ماهنامه علمی- پژوهشی*، دانشگاه شاهد، شماره ۳۶.
- فراهیدی، خلیل (۱۴۱۰ ق)، *کتاب العین*، قم، انتشارات هجرت، چ دوم.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۸)، *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، *کافی*، تصحیح غفاری علی اکبر و محمد آخوندی، چ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶)، *عیون الحکم و المواعظ*، قم: دارالحدیث، چاپ اول.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق)، *بحار الأنوار*، چ دوم، بیروت: دار إحياء التراث.
- مصطفی، ابراهیم و همکاران (۱۴۲۷ ق)، *معجم الوسیط*، تهران: انتشارات مرتضوی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۵)، *مجموعه آثار*، انتشارات صدرا، تهران.
- نراقی، محمد مهدی (۱۳۸۳ ق)، *جامع السعادات*، نجف: منشورات جامعة النجف الدینیة.
- نوری، حسین بن محمدتقی (بی تا)، *مستدرک الوسائل*، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، بیروت، لبنان.

- هوی، ک و میسکل، س (۱۳۸۲)، *تئوری تحقیق و عمل در مدیریت آموزشی*. ترجمه: عباس زاده، میرمحمد، جلد دوم، ارومیه: انتشارات انزلی.
- Alderman, M. K. (2013). *Motivation for achievement: Possibilities for teaching and learning*. Routledge.
- Hoy, W. k. & Miskel, C. G. (2008). *Educational Administration Theory*.
- James Y. Shah, Wendi L. Gardner - *Handbook of Motivation Science- Guilford Press* (2008).
- Krou, M. R. , Fong, C. J. , & Hoff, M. A. (2021). Achievement motivation and academic dishonesty: A meta-analytic investigation. *Educational Psychology Review*, 33(2), p 427-458.
- cclelland, D. C. Atkinson. J. W. Clark, R. A. & Lowell, E. L. (1953).
- Reeve, J. (2018). *Understanding motivation and emotion*. John Wiley & Sons. *The achievement motive*. NewYork: Appleton Contury Crofts.
- Vilder, B. (1989). *Implication of the current theory of achievement motivation Psychology in school*.
- Wigfield, A. , Muenks, K. , & Eccles, J. S. (2021). Achievement motivation: what we know and where we are going. *Annual Review of Developmental Psychology*, 3, p 87-111.